

Babeş–Bolyai Tudományegyetem
Politika-, Közigazgatás- és Kommunikációtudományi Kar
Politikatudományok szak

XIV. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia – Kolozsvár
2011. május 13–15.

A politikai pártok a posztmodern világban

Irányító tanár
Szász Alpár Zoltán
egyetemi tanársegéd

Szerző
Kovács Mihály-Levente
egyetemi hallgató

Kolozsvár, 2011. április

Kivonat

Dolgozatom tárgya a politikai pártok helyzete a posztmodern értékek világában. Kutatásom alapkérdése: *a XX. század politikai pártjai, politikai szervezetei fennmaradnak-e?* E kérdés megalapozott tanulmányozása érdekében elengedhetetlenül szükséges a politikai pártok fejlődéstörténetének és funkcióinak a röviden áttekintése, valamint azoknak az elméleteknek a bemutatása, amelyek a politikai pártok válságát hirdetik. Pontosabban fogalmazva azokat a tényezőket kell górcső alá venni, amelyek a politikai pártok válságjelenségeire utalnak. Dolgozatomban különböző kutatási adatokat is felhasználok, amelyek alátámasztják azt, vagy ellentmondanak annak, hogy a politikai pártok folyamatosan alkalmazkodtak és átalakultak. Előzetes elvárásom az, hogy tanulmányom végére arra következtetésre jutok, hogy a politikai pártok és politikai szervezetek válságban vannak és ezek helyét valamilyen más mozgalmak vehetik át. Olyan mozgalmak, amelyek bár különböznek a politikai pártoktól mégis képesek megjeleníteni a társadalomban felmerülő igényeket, problémákat.

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	3
Bevezető.....	4
1. Politikai pártok, posztmodernizmus, globalizáció és posztmodern értékek.....	6
2. Változó politikai pártok.....	12
2.1 Válságban a politikai pártok?.....	16
3. Romániai pártok a változó világban.....	22
4. Konklúziók.....	29
Bibliográfia.....	30

Bevezető

A modern politikai rendszerek legjelentősebb szereplői közé tartoznak a politikai pártok, amelyek a rendszerek egyik legfontosabb mozgatórugóját jelentik. A hatalomgyakorlás talán minden kérdésében óhatatlanul beszélnünk kell a politikai pártok szerepéről.

A társadalmon belüli pluralizmus letéteményeseiként a pártokat sokan a demokrácia egyik alapfeltételének tekintik. Hiszen a tömeg és az elitek közötti kommunikáció egyik csatornáját is jelentik.

A pártokkal mint a modern demokráciák központi szereplőivel kapcsolatban fontosnak tartom megvizsgálni azt, hogy melyek fejlődésük perspektívái. Pontosabban arra gondolok, hogy e pártok fejlődési tendenciát mutatnak, vagy éppen ellenkezőleg egy stagnálás figyelhető-e meg?

Ismeretes az a felfogás mely szerint, e fontos politikai szereplők válságidőszakukat élik. Én is pontosan ezt a tényt szeretném megvizsgálni a posztmodern értékek világában, külön ismertetvén a jelenlegi romániai parlamenti pártok helyzetét.

Hogy miért a posztmodern értékek viszonyában vizsgálom meg, azt hogy a pártok válságidőszakukat élik vagy sem? Azért mert a modernitás után a világ, amelyben élünk egy újabb fejlődési szakaszba ért, egy olyanba amelyben minden típusú szervezetett új kihívások érinék. Nem mellékes, hogy ezekre az új kihívásokra maguk a politikai pártok miképpen válaszolnak. Képesek lesznek-e megtartani azokat a funkciókat, amelyekkel eddig rendelkeztek? Egyáltalán elegendőek lesznek, azok a funkciók amelyekkel rendelkeznek, vagy újakat kell felvállalniuk, esetleg néhány klasszikus funkciót újra kell értelmezniük? Vagy az új kihívások veszélybe sodorták a politikai pártok létét? Így nem véletlenül kérdezhetjük azt sem, hogy vannak a pártoktól eltérő, olyan szervezetek, amelyek esetleg képesek lennének megjeleníteni a társadalom igényeit?

A felsorolt kérdések megítélésében mind nagyon fontosak a jelenlegi politikai berendezkedés perspektívájából. Hiszen úgy gondolom, hogy ha a politikai pártok a legpesszimistább feltételezés, megközelítés alapján eltűnnének, vagy akár más szervezetek vennék át helyüket, az teljesen felforgatná a jelenlegi politikai rendszert.

Dolgozatomba — mely egyben a jövő évi magiszteri vizsgadolgozatom előmunkálata is— arra teszek kísérletet, hogy a felsorolt kérdéshalmazra elfogadható választ adjak. Megítélésemben ez akkor lehetséges, ha néhány kulcsfontosságú elem tárgyalására kitérek.

Olyan kulcsfogalmakra mint a politikai pártok, a civil társadalom, a posztmodernizmus, a posztmodern értékek és a globalizáció. E fogalmakat természetesen a megfelelő elméleti háttérbe ágyazva szükséges bemutatni. Az elméleti háttér áttekintése után a romániai pártok rövid ismertetése következne, majd azt mutatnám be, hogy a román társadalom választásokon való részvétele, illetve a politikai pártokhoz fűződő viszonya miként változott az elmúlt tizenöt-húsz esztendőben. Hogy e bemutatás minél hitelesebb legyen a Központi Választási Iroda adatait, valamint különböző kutatási eredményeket is felhasználok.

Előzetes elvárásom az, hogy tanulmányom végére, arra a következtetésre jutok, hogy a politikai pártok és politikai szervezetek válságban vannak. Valamint ha a politikai pártok helyét más mozgalmak nem is veszik át párhuzamosan megjelennek olyan mozgalmak, amelyek bár különböznek a politikai pártoktól mégis képesek megjeleníteni a társadalomban felmerülő igényeket, problémákat.

1. Politikai pártok, posztmodernizmus, globalizáció és posztmodern értékek

Dolgozatom elméleti részét a kulcsfogalmak ismertetésével kezdem, pontosabban a politikai pártokat és a posztmodernizmust mutatom be.

A **politikai pártok**at illetően csupán két meghatározást emelnék ki abból a szakirodalomból, mely a politikai pártokkal foglalkozik. Azért fókuszálok a meghatározásokra, mert ezek még teljesebb képet nyújthatnak az olvasó számára.

GIOVANNI SARTORI olasz politikatudós nevéhez fűződik a politikai pártok legelterjedtebb meghatározása, szerinte „párt minden olyan hivatalos nevet viselő csoportosulás, amely jelölteket állít (a szabad vagy nem szabad választásokon), s így képes jelöltjeit közhivatali tisztségekbe juttatni”. Ez a meghatározást a politikai pártok minimáldefiníciójának is szokták nevezni.¹

SZÁSZ ALPÁR ZOLTÁN a pártok GIOVANNI SARTORI által bevezetett, s azóta széles körben elterjedt, elfogadott minimáldefinícióját a következő – némileg árnyalt – változatban adja vissza: „politikai párt minden olyan csoportosulás, amely (a politikai hatalom gyakorlásban való részvétel céljából) jelölteket állít az illető politikai rendszerben megtartott (szabad vagy nem szabad) választásokon”.²

A hatalomért küzdő csoportosulások helyzete, létezésük óta mindig valamilyen módon változott, és pontosan e változásoknak köszönhetően ma már több párttípust különböztethetünk meg. A fejlődési szakaszok általában valamilyen korszakhoz is köthetőek, mint például a modernizmus. Az elmúlt évtizedekben egy új ilyen irányzat jelent meg, a posztmodernizmus. Ennek az irányzatnak a megjelenésével számos kérdés merül fel a politikai pártokat illetően, hiszen a világ egy új fejlődési szakaszba érkezett, amely a politikai szervezetekre is hatással van. Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy minél pontosabb képet nyújtsak arról, hogy milyen változások következtek be, és ezek a változások miként befolyásolhatják a politikai pártok létét.

A **posztmodernizmus** – írja művében DAVID LYON – olyan kritikai forma és gondolat, amely az intellektuelek felfogásában és a sajtó világában fordul elsősorban elő. A 80-as évek kezdetétől, a földrajztól a teológiáig és a filozófiától a politikatudományig, tehát számos

¹ GIOVANNI SARTORI: *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*. Vol. I. Cambridge, 1976, Cambridge University Press. 63. o. idézi SZÁSZ ALPÁR. ZOLTÁN: *Pártok és pártrendszerek*. Kolozsvár, 2010, Egyetemi Könyvkiadó. 8–9. o. (előkészületben)

² Uo. 12. o.

tudomány területén óriási vitát eredményezett.³ Azonban mielőtt konkrétan meghatároznám azt, hogy mi is a posztmodernizmus, annak érdekében, hogy minél teljesebb képet nyújthassak, szükség van arra is, hogy néhány Lyon előtti fontos gondolkodóra is kitérjek, akik úm. előrelátták a posztmodern világ születését.

FRIEDRICH NIETZSCHE már 1888-ban úgy gondolta, hogy a nihilizmus⁴ úgymond a világ kapujánál áll. Szerinte az erkölcsi rendbe és főként az Istenbe vetett hit többé nem tartható fenn. Világnézete szerint Isten meghalt. Ez annyit jelent, hogy nem lehetünk biztosak semmiben. A posztmodernizmus körül zajló viták a realitás köré kapcsolódnak: vagyis van vagy nincsen realitás? És Nietzsche nihilista felfogása jól illeszkedik ebbe a vitába. Hiszen a nihilizmus kikezd a racionalizmussal, függetlenül attól, hogy az a művészetben vagy filozófiában létezik. Az értékek elértéktelenednek, valamint hiányoznak a miértekre adott válaszok.⁵

MARTIN HEIDEGGER az emberi gondolkodás természetére fókuszált. Szerinte a konkrét és releváns történelmi események tanulmányozása mutatja meg a megfelelő utat a filozófia fejlődésében. Ő osztozik Nietzsche különbözőség-filozófia iránti érdeklődésén, de szerinte nem az igazságnak, hanem a lénynek kellene foglalkoztatnia a filozófusokat. Meglátása szerint nem az emberi akarat, hanem maga a lény teszi lehetővé a különbözőséget. Úgy gondolja, hogy a filozófusok hibája az, hogy a személyközi kapcsolatok megértésében főként az igazságra koncentráltak, míg inkább az előttük való létezésnek kellene a mérvadónak lennie. Az emberiség azért van válságban, mert a világegyetem középpontjában már nem Isten, hanem az emberiség áll. Heidegger szerint csak úgy haladhatunk, ha megbékélünk saját helyzetünkkel, mert sem a teológia, sem a metafizika nem képezheti az élet alapját.⁶

E két neves filozófus nézeteinek ismertetése után, néhány posztmodern gondolkodó meggyőződését mutatom be. A posztmodern kifejezést széles körben az után kezdték el

³ DAVID LYON: *Postmodernitatea*. București, 1998, Editura DU Style. 37. o.

⁴ „**Nihilizmus** (a lat. *nihil*, 'semmi' szóból): az a világfelfogás, amely szerint az igazság, az értékek, a társadalmi rend és így egyáltalán a valóság nem is létezik, vagy a semmibe zuhan. A tagadás szellemének uralomra jutása. Bármilyen fennálló tétel, igazság, meggyőződés, szabály, tan tagadása abból a meggyőződésből fakadóan, hogy mindenféle értelem, értelmezés vagy értékelés hiábavaló. Eredetileg a keresztény hittételek, vallási tanok tagadóit nevezték nihilistának, majd ebből bizonyos területek igazságainak el nem ismerőit.” Forrás: Lásd PÁSZTOR MIKLÓS – RÁCZ ANDRÁS (szerk.) *Magyar Katolikus Lexikon*. sv **nihilizmus**. [<http://lexikon.katolikus.hu/N/nihilizmus.html>] és KOMLÓSI CSABA és mtsai: Szabadbolcseszlet. Fogalomtár etika szakosoknak. sv **nihilizmus**. (A szócikket szerkesztette KICSÁK LÓRÁNT.) [http://szabadbolcseszlet.elte.hu/index.php?option=com_tanelem&id_tanelem=494&tip=0], mindkettő letöltve 2011. április. 27-én.

⁵ DAVID LYON: i.m. 41–42. o.

⁶ Uo. 42–43. o.

használni, hogy megjelent JEAN-FRANCOIS LYOTARD *Posztmodern állapot* című munkája. A francia szerző szerint a posztmodernizmus nem más, mint a metanarratívák iránti bizonytalanság. Itt a narratívák nem jelentenek egyebet, mint a világot magyarázó különféle elméleteket vagy elképzeléseket mint például a racionalizmust, a mitológiákat vagy az ideológiákat. LYOTARD elképzelését röviden a következőképpen lehet összefoglalni: a különböző korszakokban a saját magunkat igazoló, kitalált nagy elméletek, metanarratívák összeomlanak, nem állják meg többé helyüket. Szerinte a kisebb narratívák azok, amelyek leginkább magyarázhatják mindazt, ami történik a világban. Egyszerűbben fogalmazva szerinte a valamikor egységesnek és mindent megmagyarázónak számító tudomány, már nem tekinthető egységesnek. A tudósok sokkal szerényebbeknek kell maradniuk, és a mindent megmagyarázó elméletek gyártása helyett csupán véleményeket kellene megfogalmazniuk. Tehát LYOTARD szavaival élve nem marad egyéb csak a rugalmas nyelvjátékok interakciója. Így a hagyományos értelemben vett ismerni/megismerni fogalom átértelmeződik.⁷

JACQUES DERRIDA dekonstrukció elmélete az, amely összefüggésben van a posztmodernizmussal. Ő az írás és az írott szöveg jelentését tanulmányozta. A dekonstrukció nem negatív fogalom, nem lebontást jelent. A fogalmak és a fogalom-rétegek új jelentésének felkutatására kell használni. Vannak természetes és mesterséges fogalmak. Szerinte a kulturális élet az általunk alkotott szövegekkel van tele, amelyek folyton kereszteződnek a mások által alkotott szövegekkel. A kereszteződések révén a saját szövegeink óriási befolyás alá kerülnek. A dekonstrukció feladata az, hogy egyetlen szöveget se fogadjunk el véglegesnek, és folyamatosan kérdéseket tegyünk fel mind a sajátunkat illetően, mind a másokéval kapcsolatban. Másként fogalmazva: a saját gondolataink, állandó befolyás alatt vannak. Szerinte a világ nem más, mint dekonstrukció vagy a dekonstrukció nem egyéb, mint az, ami most történik.

JEAN BAUDRILLARD a posztmodern gondolkodás egy másik vezéralakja, aki főként a szimulakrum és a hiperrealitás (a realitás és a fantázia összjátékából a világ sajátos változata, másolata keletkezik, amely a valóság fölé emelkedve uralja a tudatot) elméletek kidolgozójaként vált ismertté. A posztmodernizmus szempontjából fontos műnek számít a *Fogyasztói társadalom* címet viselő írása. Ebben az írásában a hangsúly a fogyasztáson van, amely a domináns osztály fő jellemvonásaként jelenik meg. A monopolkapitalizmusban az emberek fogyasztókként vannak számon tartva, az emberek szükségletei ugyanolyan fontossá válnak, mint a munkájuk. A világ, amiben élünk nem más, mint egy hiperrealitás. Megszűnik

⁷ Uo. 47. o.

a tárgyak és jelentésük közötti különbségtétel, s amint ez bekövetkezik, nem marad egyéb csak a szimulakrum. A szimulakrumok nem vonatkoznak egyébre, csak saját magukra. A szimulakrumokra a legjobb példa a tömegsajtó üzenetei, például a TV reklámok. A XX. század végén a jelentések úgymond tönkremennek. A morális és immorális vagy a reális és irreális közötti különbségtétel keresése, a francia filozófus szerint értelmetlen.⁸

E filozófiai megközelítések ismertetése után a posztmodernizmust a társadalomtudományi értelmezés alapján is szükségszerű bemutatni. Elsősorban azzal kezdeném, hogy világosan definiálom azt mit értünk posztmodernizmus alatt. A szakirodalom szerint *a posztmodernizmus egy sor társadalmi és kulturális változás, amely a XX. század végén következik be*. E változással kapcsolatban pedig két fontos kérdést lehet megfogalmazni és pedig: (1) *felbomlik-e a modernizmus*, illetve (2) *megjelenik-e a fogyasztásra és fogyasztókra támaszkodó társadalom*.⁹

A posztmodernizmus a posztindusztriális korszakban jelenik meg, az új technológiák használatának eredményeképpen. Újszerű társadalom jelent meg, amely a szolgáltatásokra alapoz. Ebben a társadalomban a telekommunikáció és a számítógépek határozzák meg a társadalmi és gazdasági változásokat. Kezdetben a társadalomfilozófusok és a kutatók úgy gondolták, hogy az új technológiák előnyei egyenlő oszlanak majd meg, azonban ez nem így történt. A technológia elterjedése nyilvánvalóan nem ugyanolyan a fejlett és a kevésbé fejlett országokban. A világ számos országában nem az új technológiák elterjedéséről kell beszélni, hanem arról, hogy miként kellene felvenni a harcot az írástudatlansággal. Az a fogalom, hogy informatikában gyengén ellátott társadalom sértés akkor, amikor arra gondolunk, hogy több millióan éheznek. Az új technológiák révén a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek mélyülnek.¹⁰

Az új információs és kommunikációs technológiák erőteljesen befolyásolják az életünket, vagyis szükségleteket gerjesztenek, és csatornázzák vágyainkat. *A világ egy globális falu* kifejezés egyre inkább elterjedté vált, hiszen szinte azonnal értesülünk bármiről, ami a világ másik sarkán történik. Vagyis az információ terjedésének sebessége befolyásolja életünket. Ugyanakkor az információ terjedése nem mindenhol ugyan olyan sebességgel terjed, hiszen a technológia fejlettsége sem azonos mértékű a világ minden pontján.

A posztmodern jelző tehát olyan társadalomra utal amelyben a fogyasztó életstílusa és a tömegfogyasztás erőteljesen dominálja a lakosság életét. A fogyasztás nem ismer határokat,

⁸ Uo. 51–52. o.

⁹ Uo. 29. o.

¹⁰ Uo. 75–82. o.

így nem csoda az sem, hogy az értékek és hitek is veszítenek fontosságukból. Egyes posztmodern gondolkodók szerint a vallás is szépen becsomagolt áruvá változott. A munka által betöltött szerepet a fogyasztás szabadsága vette át. Tehát ha a posztmodernizmus valamit is jelent, akkor az nem más, mint a fogyasztói társadalom.¹¹

Tehát egy olyan társadalomban élünk, ahol komoly társadalmi és kulturális változások következtek be, amelyeknek eredményeképpen/következtében egy új típusú társadalom alakult ki, mégpedig olyan, amely a fogyasztásra fekteti a hangsúlyt. A fentebb bemutatott szakirodalom e változásokat, az új technológiák megjelenésének számlájára írja. Ez valóban így van, azonban még rövidebben talán, úgy fogalmaznék, hogy a **globalizáció**.

ROBERT INGLEHART tanulmányában¹² azt írja, hogy a világban komoly változások vannak. Olyanok, amelyek újraalakítják a gazdasági, társadalmi és politikai életet. A *World Values Survey* kutatásra támaszkodva azt írja, hogy szoros kapcsolat áll fenn az egyének vélekedései (*beliefs*) és azoknak a társadalmaknak a jellemzői között, amelyekben élnek (pl. a politikai kultúra és a demokratikus intézményrendszer).¹³

A globalizáció által is befolyásolt fejlődés elősegítette azt, hogy az egészségügyi rendszer fejlődjön, és az életszínvonal nőjön, ezzel visszaszorítván a korai elhalálozások számát. Vagyis az iparosodásnak és a gazdasági fejlődésnek óriási szerepe volt az életszínvonal és a (születéskor) várható élettartam megnövekedésében. A gazdasági növekedés, meghatározó módon befolyásolta az emberek elégedettségi szintjét, boldogságát és szubjektív „jól-léti” szintjét.¹⁴ Vagyis a növekvő bérek emelték az emberek boldogságának szintjét és elégedettségét. Azonban egy furcsa paradoxon is megfigyelhető, hiszen a volt kommunista országok lakosai *szubjektív jól-létének* (*well-being*) a szintje alacsonyabb, mint ugyanennek a mutatónak az értéke számos szegényebb ország állampolgárai esetében. S ez azért furcsa, mert a volt Szovjetunió tagországaiban a bérek nagyobbak voltak, mint például Nigériában. Hogy ez miért fontos? Azért, mert a kutatás alapján az derül ki, hogy a szavazópolgárok személyes elégedettsége kulcsfontosságú a demokratikus intézményrendszer fennmaradása és fejlődése szempontjából.¹⁵

¹¹ Uo. 97–112. o.

¹² ROBERT INGLEHART: Globalization and Postmodern Values. *The Washington Quarterly*, vol. 23, no. 1, Winter 2000, 215–228. p.

¹³ Uo. 215. o.

¹⁴ A *terminus technicusok* (mért indikátorok) angol megnevezései rendre: *life satisfaction*, *happiness* és *level of subjective well-being*.

¹⁵ Uo. 217–219. o.

S minthogy a politikai pártok is a demokratikus rendszer szereplői, így azt lehet kikövetkeztetni, hogy áttételesen a személyes elégedettség a hatalomért versenyző csoportosulások fejlődésében, fennmaradásában is szerepet játszhat.

Az említett kulturális változások Inglehart szerint abban is megmutatkoztak, hogy Nyugat-Európában a második világ háború utáni felnőtte vált generációnak teljesen más értékrendje volt, mint az idősebbeknek. Hisz míg az idősebbek számára a gazdasági és fizikai biztonság volt fontos, addig a fiatalabb generáció az önkifejezést és az életminőséget részesítette előnyben. Tehát változás következett be. Vagyis a materiális értékrend helyére a posztmateriális értékrend került. Inglehart úgy véli, hogy ez a modern értékrendről a posztmodernre való áttérést is jelenti, azonban ez csak egy részét képezi a posztmodern értékrendnek. Hiszen az elmúlt évtizedekben egy sor új posztmodern érték alakította át a világ gazdasági, politikai és társadalmi normáit. Ezek az értékek és változások pedig jól tükrözik a gazdasági biztonság terén megmutatkozó helyzetet.¹⁶

A posztmodern értékek az önkifejezést hangsúlyozzák, ugyanakkor az emberek toleránsabbaknak bizonyulnak más csoportosulásokkal szemben, a kulturális diverzitást elfogadhatónak tartják, azaz nem potenciális veszélyként azonosítják. A posztmodern értékek továbbá kiemelik a természetvédelmet és a kulturális problémákat, még akkor is, ha ezek ellentétben vannak a gazdasági biztonság növelésével. A hierarchikus, központilag kontrollált intézményeket kevésbé fogadják el a posztmodern társadalmakban. A vallás is veszít fontosságából, hiszen a posztmodern világ nehezen fogadja el a szolid vallásos normákat. Inglehart szerint nem a spiritualitás hanyatlását tapasztaljuk, hanem csupán néhány hitbeli kérdés másként tevődik fel. A világnézetbeli változásoknak köszönhetően széles körben új társadalmi mozgalmak jelentek meg. Ide tartoznak a természetvédő és feminista mozgalmak vagy az azonos neműek közötti házasság elfogadásáért militáló civil szervezetek. A fejlett társadalmakban a nemek közötti különbség elhalványul. Ugyanakkor ebben az értékeiben újraértelmeződött világban, a hagyományos politikai pártok egyre kevesebb szavazót tudnak mozgósítani, miközben a bebetonozódni látszó politikai elittel való szembefordulásként értelmezhető politikai tevékenységek egyre gyakoribbakká és sikeresebbé váltak.¹⁷

Az elmúlt évtizedek fejlődése a technológiai, informatikai és kommunikációs eszközök terén átfogó gazdasági, politikai és társadalmi, illetve értékrendbeli átalakulásokkal járt – noha tudvalevő, hogy e változások nem kizárólagosan a műszaki-tudományos fejlődés következményei. Az új értékekkel átítatott társadalmakban a demokratikus

¹⁶ Uo. 223. o.

¹⁷ Uo. 223–224. o.

intézményrendszer szereplőiként, a politikai pártoknak is szembe kellett nézniük e változásokkal. S hogy e változások mit hoztak a politikai szervezetek életében, arra dolgozatom következő pontjában próbálok rámutatni.

2. Változó politikai pártok

A politikai pártok az idők során folyamatosan változtak, nem csoda, hiszen mindig alkalmazkodniuk kellett egy-egy adott időszak kihívásaihoz. Ez főként a fejlődéstörténetük alapos áttekintése során figyelhető meg igen jól, hiszen több történeti párttípusról beszélhetünk.

A pártfejlődés történetére vonatkozóan talán a legfontosabb munkát a RICHARD KATZ és PETER MAIR szerzőpáros írta *A pártszervezet változó modelljei és a pártdemokrácia* címmel. Szerintük a pártokat nem csak a civil társadalomhoz¹⁸ vagy csak az államhoz fűződő viszonyuk alapján kell osztályozni, hanem a teljes viszonyrendszert kell a leírás és elemzés során figyelembe venni. Azok a szerzők, akik csak a civil társadalom felől közelítették meg a pártok osztályozását hajlamosak voltak a tömegpárt modelljét standardnak tekinteni. KATZ és MAIR értelmezésében a tömegpárt a demokrácia ama értelmezéséhez köthető, amely egyfelől a politikát a csoportok konfliktusa, versengése és együttműködése eredményének tekinti, másfelől pedig az állampolgárok politikai részvételét (kizárólag) a pártokhoz köti. E felfogásban a tömegpártok esetén a hangsúly a társadalmi csoportokon van. Minden csoportnak megvan a saját politikai programja és pártja, amelyben nagy hangsúlyt fektetnek a

¹⁸ A civil társadalom kapcsán megjegyzendő hogy e fogalom jelentésmezéjébe egészen a 17. század végéig a családon kívül a politikai élet minden eleme beletartozott. „Nem az államhatalommal szemben fogalmazódott meg” – s ide tartozott, minden olyan tevékenység, amely összefüggött a közélettel vagy közösséggel. Ezután a civil társadalom fogalmát az állam vagy a politikai társadalom megfelelőjeként használták. Az állam és civil társadalom elkülönülését a kapitalizmus fejlődése hozta el. A civil társadalom, olyan részvételt jelent, ami a politikai kormányzással szemben nyilvánul meg, azaz a kormányzat feletti társadalmi kontroll lehetőségének a megtestesítője. „A civil társadalom nem állam nélküli társadalmat jelent. Az állam politikai szervezete és az általa teremtett jogi keretek és biztosítékok meghatározott értelemben az előfeltételeit alkotják a többé-kevésbé autonóm civil társadalomnak. A civil társadalom is nyilvános szféra, illetve publikus mezők sokasága, a társadalom önszerveződésének struktúrája, amely kívül esik az állam intézményi szervezetén, bár nem független tőle. A civil társadalom különböző módon szembesíti az állami aktivitás célkitűzéseit a strukturált (rétegzett) népesség céljaival és érdekeivel, s így befolyásolja az előbbieket alakulását.” Vö: KÁKAI LÁSZLÓ: Pártok és civil szervezetek – közös gyökerek, eltérő fejlődési pályák. In S. Szabó Péter (szerk.): *Pécsi Politikai Tanulmányok II.* Pécs, 2005, Pécsi Tudományegyetem. 8–25. o. [http://publikon.hu/application/essay/154_1.pdf], letöltve 2010. június 11-én. HANKISS ELEMÉR: *Diagnózisok 2.* Budapest, 1986, Magvető Kiadó. és CSIHA TÜNDE: Civil társadalom elméleti- és fogalmi megközelítése. [sic!] *Debreceni Műszaki Közlemények*, IV. évf. (2009) 1–2. sz., 123–134. o. [http://www.mfk.unideb.hu/userdir/dmk/docs/20091/09_1_12.pdf], letöltve 2010. június 11-én.

pártegységre és pártfegyelemre. Bizonyos szerzők, különösképpen DUVERGER, úgy látták, hogy a tömegpárt a jövő pártja, minden más pártnak ezt a modellt kell alkalmaznia, mert különben megsemmisül, hiszen a választások lényege a mozgósítás, és így minden párt érdeke szavazói elkötelezettségének a növelése. E tekintetben pedig a tömegpárti modell tűnt a legsikeresebbnek – legalábbis a múlt század első felében felhalmozódott tapasztalat tükrében.¹⁹

Viszont a nyugati demokráciákban a pártfejlődés egy dialektikus folyamatot tükröz. Így, ebben a logikában, a tömegpárt a pártok fejlődésében csak egy állomást jelent, hiszen KIRCHHEIMER gyűjtőpárti modellje erősen megkérdőjelezte az előzőleg felállított társadalomképviselési modelleket – mégpedig három szempontból. Először is azért, mert a hagyományos társadalmi törésvonalak elmosódtak, és ez a korábbi kollektív identitások gyengülését hozta magával. Másodsorban a jóléti állam és a gazdasági növekedés lehetővé tette olyan programok kidolgozását, amelyek nem voltak kizárólag pártjellegűek, vagyis az összes szavazópolgár igényeire választ próbáltak adni. Harmadszor a tömegkommunikációs eszközök robbanásszerű fejlődése eredményeképpen a pártvezérek a polgárok egyre szélesebb köréhez tudtak szólni, akik a politikában is mindinkább fogyasztókként, nem pedig aktív résztvevőkként viselkedtek. Most már nem a programok közötti választáson volt a hangsúly, hanem a vezetők meg- vagy kiválasztása lett a politika jelentős mozzanata. Ezzel kialakult a demokráciának egy új felfogása. Azonban ez az új felfogás sokkal esetlegesebbnek tartotta a pártok szerepét, annak ellenére, hogy ezeket a politológusok és talán a politikusok továbbra is a párt és a civil társadalom közötti viszony alapján értékelték, pedig tulajdonképpen ez a kapcsolat változott meg.²⁰

A tömegpárt és a gyűjtőpárt modellje vagy típusa élesen elválasztja a pártot az államtól, ugyanis az előbbi a civil társadalom pártjaként jelenik meg, az utóbbi a civil társadalom és az állam között helyezkedik el. Így mindkettő kívülről próbálja befolyásolni az államot, tehát az állam megmarad semlegesnek.

A KATZ–MAIR szerzőpáros szerint a határvonal nemcsak a párt és a civil társadalom között változik (folyamatosan), hanem az állam és a párt között is. Következésképpen ennek a három elemnek a viszonyrendszerét evolúciós folyamatként kellene elképzelni, amelyet több szakaszra lehet osztani. Az *első szakaszban* a 19. század végén és a 20. század elején, a szavazati jog még vagyoni feltételekhez volt kötve. Ebben a szakaszban érvényben volt a

¹⁹ RICHARD S. KATZ – PETER MAIR: A pártszervezet változó modelljei és a pártdemokrácia. *Politikatudományi Szemle*, X. évf. (2001) 3. sz., 131–132. o.

²⁰ Uo. 133–134. o.

civil társadalom és az állam közötti fogalmi megkülönböztetés, azonban még alig használták. Csak a nemzeti érdekről beszéltek akkoriban. Így ebben az EDMUND BURKE-től eredő felfogásban a párt, azon férfiak csoportja volt, akik a közérdeket szolgálják, s következésképpen nem volt szükség erős struktúrával rendelkező (párt)szervezetekre. A tagok és aktivisták azonban hamarosan rájöttek, hogy a szervezettségnek is megvannak az előnyei. Az akkori pártokat tehát – akár DUVERGER nyomán – szavazati joggal rendelkező férfiakból alkotott bizottságokként lehet értelmezni, akik közösen alkotják mind az államot, mind a civil társadalmat.²¹

Az iparosodás és az ezzel járó következmények – mint az urbanizáció és az, hogy egyre többen tudtak megfelelni a választójogi cenzusnak – egyértelműben szétválasztotta a civil társadalmat és az államot, a civil társadalomba most már olyanok is beletartoztak, akik nem álltak kapcsolatban az állammal. A tömegpárt szervezett tagságával és struktúráival, a három elem közötti kapcsolat *második szakaszának* felel meg. Ez a párttípus elsősorban a civil társadalom berkeiben bontakozott ki, erőfeszítéseinek célja pedig az volt, hogy a tagok hallassák hangjukat, és megszerezzék az ellenőrzést az állam struktúrái fölött. A tömegpárt kapocs volt az állam és a civil társadalom között. Azonban a pártok még mindig leginkább a civil társadalomba „voltak lehorgonyozva”. A választójog kiterjesztésével nemcsak az oligarchikus rendszer vált demokratikussá, hanem megváltozott az állampolgárok és az állam közötti viszony is.²²

A tömegpárt bizonyos értelemben saját sikerének esett áldozatául, ugyanis a kívánt sikerek után már nem lehetett fenntartani a választói bázist, továbbá a tömegpártok parlamenti vezetői a parlamentbe kerülés után vonzóbbnak találták a gyűjtőpárti modellt, mert szélesíteni szerették volna a párt választói bázisát. Ez pedig elvezetett a *harmadik szakaszhoz*, amikor a pártok nem törekedtek már a tagok toborzására, a tagság átértelmeződött. Ebben a szakaszban a politikai pártok már nem a társadalmi homogenitást hangoztatták, hanem elfogadták a tagokat bárhonnan is jöttek. Az ideológiák elhalványodtak, a tömegkommunikációs eszközök széles körben elérhetővé váltak, és ennek következtében a pártoknak egyetemes mondanivalóval kellett közeledniük az összes választópolgárhoz. A pártok szerepe megváltozott és ezzel egyidejűleg a pártok, a civil társadalom és az állam közötti viszony is. A pártok alkuszként jelentek meg a civil társadalom és az állam között. Egyfelől ők képviselték a civil társadalom követeléseit az állammal szemben, másfelől a

²¹ Uo.135. o.

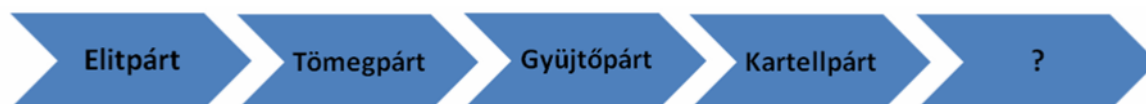
²² Uo. 136.o.

lakossággal szemben ők védelmezték a (köz)politiká(ka)t. De az alkuszként való működés néhány fontos következménnyel jár: először is a pártoknak lehetnek a klienseik érdekeitől eltérő érdekeik, és jutalékot követelhetnek a szolgáltatásaikért. Másodsor az alkuszi pozícióban a pártoknak tudniuk kell manipulálni az államot. Azonban ez veszélyes, mert ha valamely párt képes a civil társadalom érdeke szerint manipulálni az államot, akkor saját érdekeinek megfelelően is tudja.²³

A *negyedik szakaszban* a pártok valósággal az államapparátus részeivé válnak. A szerzők azt állítják, hogy újabban pontosan ez az irány figyelhető meg a pártok fejlődésében. Megjelenik egy új típusú párt: a kartellpárt. Ezt a történeti párttípust a párt és az állam egymásba hatolása és a pártok (versenytársak) összejátszása jellemzi. Megjegyzendő, hogy a közelmúlt és a jelen pártjai nem feltétlenül kartellpártok. A kartellpártok esetén a tagságnak több joga van, azonban helyzetük kevésbé privilegizált a gyűjtőpártokhoz viszonyítva. Elhomályosult a tagok és nem tagok közötti különbség, mivel minden támogatóra szükség van. A tagság atomizálódik, ezt mutatja például a postai szavazás alapján történő jelöltállítás. Itt az erőforrások elosztásán van a lényeg, ugyanis a győztes és a vesztes párt egyaránt részesül az állami szubvencióból. A kartellpártok meg tudják akadályozni más pártok megjelenését vagy akár a pártrendszer további változását úgy, hogy az állami támogatásokat például a választási sikerekhez kötik.²⁴

KATZ és MAIR szerint minden párt a választási sikereket követően kifejleszti a saját ellenzékét. Ebből a gondolatból kiindulva a szerzők jobbra arra utalnak, hogy a pártok fejlődési folyamata nem zárult le, s így az is elképzelhető, hogy a kartellpártok után egy másfajta párt is megjelenik majd. A pártok fejlődését a következő ábrával lehet a legjobban illusztrálni:

1. ábra A pártok fejlődése

²³ Uo.139.o.

²⁴ Uo. 140–141. o.

2.1 Válságban a politikai pártok?

A pártok fejlődéstörténetének – a KATZ–MAIR szerzőpáros munkájára alapozó – bemutatását követően arra a következtetésre juthatunk, hogy a pártok fejlődése a tagság átértelmeződéséhez, másként fogalmazva a tömegek megmozgatásának a nehézségéhez köthető.

A tagság helyzetének átértelmeződése magával hozta a pártok szervezeti felépítésének változását is: a tömegdemokrácia kialakulásakor a tagság volt a legfontosabb csatorna a szavazók és a párt között. A taglétszám növelése fontos volt, hiszen ez erőforrást jelentett. Továbbá mivel a tömegkommunikációs eszközök fejlettségi szintje alacsonyabb volt, a szavazópolgárokkal való kapcsolattartás elsősorban a tagok révén valósult meg.

Mára a tagság fogalma átértelmeződött. A pártokban sokkal inkább aktivistákra van szükség, akiknek a szerepe a kampányok ideje alatt domborodik ki, ugyanakkor ez a pártok esetében rekrutációt, szelekciót is feltételez.

Továbbá a tagság szerepének átértelmeződésére, csökkenésére is utalnak olyan jelek, mint a középosztályosodás, amely arra készíti a pártokat, hogy komolyabban vegyék tagjaikat. Továbbá, fontos lehet a tagság, ha az állam megszabja a pártoknak kiutalandó támogatás mennyiségét, vagy valamilyen szinten korlátozza a pártok médiához való hozzáférését, továbbá abban az esetben is, ha rögzíti a választási kiadások maximális mértékét. A kampányokban is fontos lehet a tagság, mert az üzleti alapon megszervezett kampányok nagyon költségesek és a valós hatásukat alig lehet mérni. RUUD KOOLE a *modern káderpárt* felbukkanásáról ír, amelynek a fő jellemzője az, hogy mindamellett, hogy a párttagság kis számú, fokozottabb a belső szervezeti demokrácia.²⁵

Azonban a változások nemcsak a tagságot illetően figyelhetőek meg, hanem a pártok egyes jól ismert funkciói is háttérbe szorulnak. FRICZ TAMÁS szerint a tömegpárti és néppárti időszak után diszfunkciók figyelhetőek meg a pártok működésében – a pártok mondhatni válságba kerülnek. Szerinte ez a tény néhány válságjelenség vizsgálata révén figyelhető meg, amelyeket az endogén, illetve exogén jelenségekként lehet osztályozni.²⁶

Az endogén megközelítés alapján hat tényezőt különböztetünk meg. *Az első:* a pártok eltávolodtak a polgároktól, vagyis az eredeti közegüktől, tevékenységük legnagyobb részét az állam intézményeinek keretében fejtik ki, ezt nevezzük pártállamiságnak. *A második:* a

²⁵ ENYEDI ZSOLT – KÖRÖSÉNYI ANDRÁS: *Pártok és pártrendszerek*. 2. jav. kiad. Budapest, 2004, Osiris Kiadó 119–121. o.

²⁶ FRICZ TAMÁS: Mi lesz a pártokkal? A pártok válságjelenségei és esetleges funkcióváltása a XXI. században. *Politikatudományi Szemle*, IX. évf. (2000) 1–2. sz. 213–242. o.

pártok működése elbürokratizálódott, azaz a pártok úgy működnek, mint az állami hivatalok; egyre bonyolultabban hierarchizálódnak, sőt a platformosodás mögött is általában valamely csoport hatalmi ambíciója húzódik meg. *A harmadik:* a fő cél a szavazatok megszerzése. Így a párttagság háttérbe szorul, de ha valamelyik párt szélesíteni kívánja szavazói bázisát, valamelyest el kell rugaszkodnia ideológiai nézeteitől. *A negyedik:* a pártok a különféle funkciókért, illetve a folyamatok feletti kontroll megszerzéséért harcolnak. Ezt a jelenséget nevezzük zsákmányszerzésnek. *Az ötödik:* megjelenik a pártpatronázs, vagyis a pártok a saját klientúrájukat juttatják pozíciókba. *A hatodik:* a pártok egyre gyakrabban használják fel az állami támogatásokat saját működésük fenntartásának érdekében. Ehhez az vezetett, hogy a pártok már nem tudják fedezni költségeiket kizárólag a tagdíjakból, viszont a támogatásban csak a parlamenti képvisellel rendelkező pártok részesülhetnek.

Továbbá öt exogén faktor ismeretes. *Az első* a párttagok számának a csökkenése, ami Fricz szerint a „párttagság romantikájának” a megszűntét jelzi. De fontos megjegyezni: a tagság jelentőségének csökkenése csak nagy általánosságban mutatható ki. *A második:* a választók részvételi aránya is csökkent. A párttagok száma csökkenésének oka a pártok integráló, organizáló funkciójának erejébe vetett hit megingásával kapcsolható össze; viszont a távolmaradás esetén maga a párt létének a megkérdőjelezése az ok, noha nemcsak ezzel lehet magyarázni a távolmaradást, hanem azzal is, hogy a szavazópolgárok elégedetlenek a kormányzati politikákkal vagy általánosan a politikai osztállyal. *A harmadik:* új típusú érdekszervezetek jelennek meg az új törésvonalak hatására, amiket a pártok nem tudnak kellőképpen kezelni, s ennek következtében új civil társadalmi formák jelennek meg. *A negyedik:* megjelennek a pártokkal szembeni általános előítéletek, vagyis az emberek úgy vélik, hogy a pártok elvesztették problémamegoldó és -kezelő készségüket. *Az ötödik:* megjelenik a szélsőséges pártok iránti „vonzalom” – a pártállammal, a kartellpártokkal való szembehelyezkedés vonzza az embereket az ilyen jellegű pártok felé.

A válságjelenségek osztályozásának bemutatását követően, azokat az okokat ismertetem, amelyek elvezettek a válság megjelenéséhez. Azt is lehetne mondani tehát, hogy a funkcióváltás hátterében háromféle ok fedezhető fel:

- a) *A társadalmi ok* az, hogy a jóléti államok korában, a 60-as évektől kezdődően, erős középosztályosodási folyamat indult be, amelynek eredményeképpen nagymértékben gyarapodtak e társadalmi réteg sorai. Ugyanebben az időszakban jelentősen megnőtt az életszínvonal is. Megjegyzendő, hogy középosztályosodás és az életszínvonalnövekedés között ok–okozati összefüggés van, hisz értelemszerűen az életszínvonalnövekedés vezetett el a középosztályosodáshoz. Ennek következtében a

választópolgárok kiváltak abból a kompakt blokkból²⁷, amely „a párt háta mögött állt”, a választásokon pedig az egyeztetés, a racionalitás és a saját érdekeik által meghatározott megfontolás alapján fejezték ki választási opciójukat. A társadalom atomizálódott.²⁸ És így a pártokat egyszerre több kihívás is érte. Vagyis egyszerre több érdek megjelenítésére kellett törekedniük a kampányok, illetve a döntéshozatali folyamatok során. Megállapítható tehát, hogy az elmúlt évtizedek változásai gyökeresen megváltoztatták a pártok működését.

- b) A *társadalomtechnikai* okok esetében a média szerepének a megerősödéséről, konkrétan a televízió megjelenéséről van szó, amelynek következtében a politizálás mediatisálttá vált, s így a pártok tevékenységei gyakorlatiasabbak, ellenőrizhetőbbek lettek, mert a választók nap mint nap informálód(hat)tak a politikai pártok és a politikusok tevékenységéről. A vizuális média esetében nagyon fontos a karizmatikus, közvetlen, meggyőző személyiségű politikus, hiszen a polgárok elsősorban az alapján döntenek, hogy az illető politikus miként nyilvánul meg bizonyos kérdések tekintetében. A média modernizálódása ugyanakkor növeli a demokrácia határfokát azáltal, hogy a tömegtájékoztatás/a sajtó függetlenné és szélesebb körűvé válik, így a döntéshozatal a szavazók számára átláthatóbb/követhetőbb lesz. Természetesen mindez csak abban az esetben igaz, ha a média betartja az etikai követelményeket, vagyis azt, hogy nem manipulálja a közvéleményt hamis információkkal, jóllehet a számos médiacsatorna és az információáradat már önmagában is nehéz feladat elé állíthatja a szavazópolgárokat.
- c) *Politikai* okon az értendő, hogy a rendszerváltás hatást gyakorolt a pártokra, vagyis a demokratizálódás által megváltozott a pártok szerepe és helye a társadalomban, hiszen a kommunista rendszerek többségében csak egy párt képviselte a társadalmat és a hatalmat. Fricz szerint „egy rosszul működő demokratikus párt mindig jobb, mint egy rendkívül hatékony diktatórikus párt.”²⁹

FRICZ TAMÁS, a pártok funkcióinak (át)alakulását illetően arra a következtetésre jut, hogy vannak olyan funkciók, amelyek a válságok eredményeképpen hangsúlyosabbakká válnak. A politikai pártok nagyobb hangsúlyt fektetnek a konkrét problémamegoldó funkciók érvényesítésére (aggregáló-, integráló funkciók), és konkrét koncepciók jelentkeznek

²⁷ Itt a strukturált szavazóbázisra gondolok, vagyis a választópolgárok azon halmazára, amely egy adott politikai program támogatása révén alakult ki.

²⁸ A választók igényei nagyon sokfélék és változatosak, így a társadalom a különböző érdekek, érdekcsoportok szerint szerveződik.

²⁹ FRICZ TAMÁS: i.m. 228. o.

bizonyos problémák megoldására vonatkozóan. Ez abból adódik, hogy a választók sem fogják már úgy fel a pártokat, hogy azoknak a jövőről kellene beszélniük, hanem nekik kötelességük megoldani a felmerülő problémákat. A párttevékenységek nagy része az állandó kormányzóképeség bizonyítására irányul. A pártok másik funkciója, amely felerősödik, az a karrier-megvalósítási funkció. A nagy társadalmi törésvonalak átalakulnak értéktörésvonalakká. A pártok ma már lehetővé teszik az egész társadalom szervező tevékenységét, a pártok társadalmi centrummá, a társadalom irányító szereplőjévé válnak, tehát felerősödik a társadalomorganizáló funkciója a pártoknak, azáltal hogy aggregálják a konfliktusban lévő politikai preferenciákat, a közügyek intézésébe való beavatkozásra buzdítják a polgárokat, valamint hozzájárulnak a polgárok szocializálódásához.

PIERRE BRÉCHON francia politikatudós könyvében is találkozhatunk a politikai pártok válságára vonatkozó kérdésfelvetéssel.³⁰ A szerző szerint igenis léteznek arra utaló jelek, hogy a politikai pártok krízisben vannak. A magyarázatot abban látja, hogy megcsappant a pártokhoz csatlakozók és az önkéntesek száma, némileg a szavazópolgárok pártkötődésének a szintje is csökkent, illetve a politikusokról a közvélemény negatív képet alkotott. Szerinte a politikai pártok és a társadalom közötti kapcsolatban figyelhető meg ez a krízis. Ezt egy 1997-ben készült Eurobarométer felmérés eredményeire alapozva állapítja meg. A kutatásból az derül ki, hogy a politikai pártokba vetett bizalom nagyon alacsony majdnem minden Európai Unió országban.³¹

Azt, hogy miért alacsony a pártokba vetett bizalom, BRÉCHON öt okkal magyarázza. (1) A globalizált gazdaságnak tulajdoníthatóan a politikai pártok nem tudnak az egymáséitól jelentősen eltérő politikákat gyakorlatba ültetni. A javasolt politikák általában nagyon kis mértékben különböznek egymástól. (2) a hatalomra jutás érdekében a politikai pártok olynak koalíciókat alkotnak, amelyben a felvállalt kormányprogram a legkisebb közös pontot jelenti. Számos országban volt arra példa, hogy nagykoalíciók kötettek. Az ilyen koalíciók esetében általában egy jobb-, illetve egy baloldali párt lép kormányzásra. Azonban e tény negatívan hat a közvéleményre.³² (Ezzel a gyakorlattal Romániában is találkozhattunk, nem is olyan rég, hiszen 2008 és 2009 között a Liberális Demokrata Párt és a Szociáldemokrata Párt kormánykoalíciót alkotott.) (3) Az összes ország parlamenti pártjai közül szinte mindegyiknek módjában állt kormányoznia. Azonban majdnem minden párt kormányzása elégedetlenséget váltott ki a társadalomban, hiszen egyiknek sem sikerült maradéktalanul

³⁰ PIERRE BRÉCHON: *Partidele politice*. Cluj-Napoca, 2004, Editura Eikon, 224–230. o.

³¹ Uo. 225.o.

³² Uo. 226. o.

életbe léptetnie politikai programját. (4) A politikai pártokat azzal is vádolják, hogy nem alkalmazkodtak eléggé, mivel újraélesztik a régi társadalmi ellentéteket. Tehát nem a problémák megoldására koncentrálnak, hanem az ellentétek szítására. Sokszor támad olyan érzése az embernek, hogy a pártok folyamatosan ellentétben állnak egymással, meg akkor is, ha egy probléma megoldása nagyon fontos az ország számára. A pártoktól ebben a helyzetben a polgárok azt várják el, hogy legyenek pragmatikusak. (5) A pártok megítélése amiatt sem pozitív, ha túlságosan költségesnek például a politikai kampányokban, vagy ha egy illető párt politikusa túlságosan gazdag.

Végezetül megjegyzendő, hogy a francia szerző a politikai pártok civil társadalommal való kapcsolatának válságát a következőkre vezeti vissza:

- gyengült a kapcsolat azon társadalmi csoportokkal, amelyeknek valamilyen párt identitást nyújthatott;
- ugyanakkor csökkent a pártok legitimitása és mobilizáló képessége.

Azonban BRÉCHON azt is megjegyzi, hogy ez a krízis kevésbé érinti a gyűjtőpártokat, mivel azok könnyebben alkalmazkodnak a civil társadalommal való szoros/direkt kapcsolat hiányához.

JOHN H. ALDRICH értelmezésében a politikai pártok történetében több kritikus korszak létezett. Szerinte az 1960-as évek számítanak az egyik kritikus korszaknak, míg a 70-es és 80-as évek stabil periódusnak. Ezt az időszakot azért tekinti stabil periódusnak, mert a pártrendszer középpontjában a jelöltek álltak, akik azért voltak fontosak, mert karizmájuknak köszönhetően alakították a polgárok opcióját. Meglátása szerint egy újabb kritikus korszakra a 90-es évek közepétől vagy végétől lehet számítani.³³ Szerinte e 90-es évekbeli „krízis” időszakot úgy lehet azonosítani, ha a polgárok hitére, viselkedésére és viszonyulására koncentrálunk. A kritikus időszak első dimenzióját a közélet viszonyulása képezi, a második dimenziót az elitek identitása, hite és cselekedetei jelentik, a harmadik dimenzióba az intézményi változások tartoznak, míg a negyedik és egyben utolsó dimenzióba a kormánypolitikák változásai.³⁴

Tanulmányát az amerikai pártrendszerre fókuszálva írta meg. Nem tartom szükségesnek részletezni, azt hogy e változások a Demokrata és a Republikánus Párt esetén miként jelentkeztek, hanem csak a dolgozatom szempontjából lényeges elemeket ismertetem.

³³ JOHN H. ALDRICH: *Political Parties in a Critical Era*. Prepared for delivery at „The State of the Parties: 1996 and Beyond”, Bliss Institute Conference, University of Akron, October 9-10, 1997.

³⁴ Uo. 4–5. o.

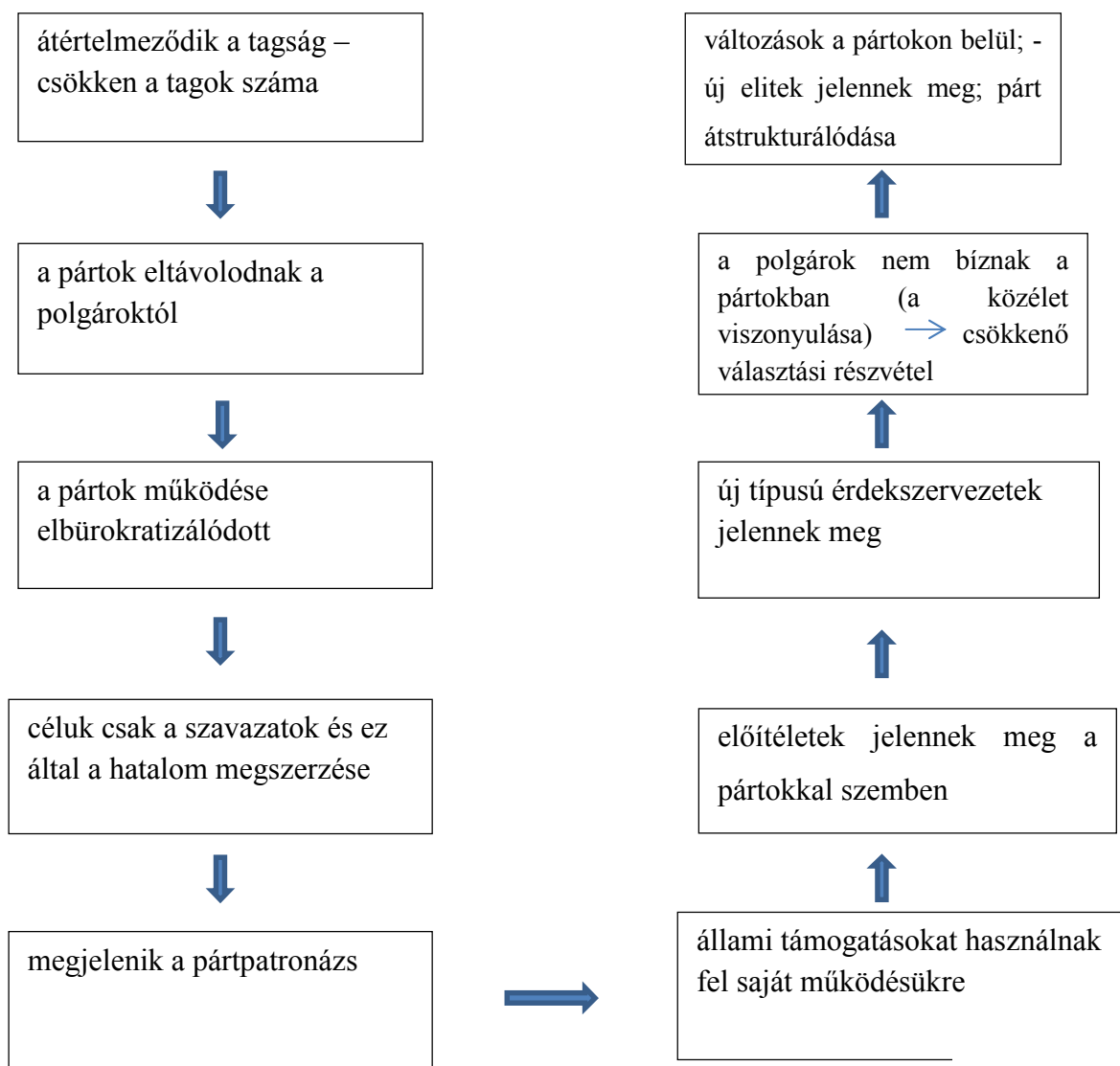
Vagyis csak azokat az elemeket mutatom be melyek, a „krízis-korszak” jelenlétére utalhatnak.

Az egyik ilyen elem az *új elitek megjelenése*. Itt tulajdonképpen egy generációbeli váltásról kell beszélni mind a törvényhozói testületek, mind a pártvezetőségek szintjén. Ennek egyik jele a törvényhozó elitek identitásbeli változása.

A párttal való azonosulás és a választási opció egy másik mutatója annak, hogy a politikai pártok népszerűségi indexe hol tart. Ezek főként választások idején mutathatóak jól ki. Megjegyzendő tény, hogy a 90-es évektől kezdődően a választásokon való részvétel csökkent. Ugyanakkor a kormányba vetett hit és bizalom aránya is.

Annak érdekében, hogy jobban áttekinthessük és megértsük a politikai pártok válságára utaló jeleket, egy folyamatábrát készítettem el. Ezt a tanulmányozott szakirodalom alapján dolgoztam ki.

2. ábra. A válságjelenségek

A fent szereplő folyamatára voltaképpen egy leegyszerűsítő lineáris modell, hiszen a folyamatban minden bizonnyal vannak oda-vissza hatások, melyek nem szerepelnek a fentebbi modellben.

3. Romániai pártok a változó világban

Romániában a többpártrendszernek a kialakulása sajátosnak tekinthető, hiszen országunk esetében nem beszélhetünk a kommunista és kommunistaellenes pártokról. A kommunista és antikommunista ellentét másként jelentkezett, így a pártrendszer is másként alakult. Ez az ellentét a nem kommunista forradalmárok és a történelmi pártok hagyományát őrzők között rajzolódott ki. A román pártrendszert 1990–1992 között a krónikusnak tekinthető instabilitás jellemezte.³⁵ Ez az időszak jelenti a hazai pártok *Big Bangjét*, ha lehet így fogalmazni, vagyis a politikai pártok száma robbanásszerűen megnő.

Ugyancsak erre az időszakra jellemző az utcai politizálás gyakorlata, hiszen az utcai összetűzések sem maradtak el. A hazai pártrendszer fejlődése második szakaszának az 1992–2008 közötti időszak tekinthető. Ebben az időszakban viszonylag kevés jelentős politikai pátról lehet beszélni, ez a stabilizáció időszakának tekinthető. A jellegzetessége abban áll, hogy a jobb-bal vita szintén sajátos módon jelentkezett, hiszen az egységes bal oldal szembe állt a különböző koalíciókból álló jobb oldallal.³⁶ A legutóbb választásokat követően a pártrendszer egy újabb verziója azonosítható, hiszen 2008 után négy parlamenti párt van Romániában. Természetesen ez nem jelenti, azt hogy ahány választás annyi pártrendszer lenne. Azonban véleményem szerint a választási rendszer befolyásolja azt, hogy miként alakul a pártrendszer.

Ha GIOVANNI SARTORI pártrendszer-tipologizálást veszem alapul, akkor, az 1992–2008 közötti időszakot a polarizált többpártrendszerbe sorolhatjuk, míg a 2008-as választásokat követően a mérsékelt többpártrendszerbe. Nem véletlenül hiszen, a polarizált többpártrendszer esetén rendszerint több mint 5 párt van a parlamentben, kétoldali ellenzék van, ha valaki nyerni akar, az középre húz, mindig koalíciós kormányzás van amely instabil. A mérsékelt többpártrendszerben a pártok száma 3–5 között ingadozik, e pártok pedig

³⁵ ALEXANDRU RADU: Reforma partidelor. Cazurile PSD și PNL. *Sfera Politicii*, nr. 145/2010, 64–72. o

³⁶ Uo.

hozzárendelhetők a jobb- vagy a baloldalhoz, ez a rendszer stabilitását eredményezi. Természetesen Románia esete nem felel meg teljes mértékben a SARTORI által leírtaknak, azonban ezekhez áll a legközelebb.³⁷

A romániai pártokat az erős perszonalizáció jellemezte, vagyis a pártot nagymértékben befolyásoltak az országos vezetők. Ennek a következménye az lett, hogy a politikai döntések központosultak. Az általános tendencia az volt, hogy a nagyon karizmatikus pártvezetők mint Ion Iliescu óriási autoritással rendelkeztek. A belső ellentétek felett pedig a központi vezetőség bíraskodott, amelynek összetételét főként a pártvezérhez közeli politikusok alkották.

Az elmúlt években viszont egy újabb vezetési mintázat figyelhető meg a politikai pártok esetében. Ez abban nyilvánul meg, hogy a pártok helyi szervezetei egyre nagyobb autonómiának örvendnek, és ez nagymértékben befolyásolja a pártokon belüli viszonyrendszer alakulását. Ez két dolognak is köszönhető: egyrészt az alapszabályzatokban véghezvitt módosításoknak, valamint annak, hogy a pártok költségvetése másként tevődik össze. Ez azt jelenti, hogy a pártok költségvetésének jelentős részét a helyi szervezetek és az ezeket támogató személyek teszik ki. Tehát, a helyi/területi vezetők igényeit és érdekeit a központban is figyelembe kell venni.³⁸

A jelenlegi decentralizációs folyamat a pártok ún. feudalizálódásához vezet, mert az országos vezető autoritás sok esetben függ a helyi szervezetek vezetőinek a támogatásától. Ez ahhoz vezetett, hogy a pártok országos szintű perszonalizáltsága áttevődött helyi szintre. Így a román politikai pártok legutóbbi kongresszusain az egyik fő cél az volt, hogy megszüntessék a szervezetek perszonalizáltságát, vagyis azt, hogy egy vagy több – de mégis kevés – területi vezető befolyása alatt álljon a párt.

A válságjelenségeket összefoglaló folyamatábrában szerepel az, hogy más típusú érdekszervezetek jelentek meg. Ez nem jelent mást, mint a civil társadalomnak a felerősödését. Megjelennek az erősebbnél erősebb civil szervezetek, gondoljunk csak a *Greenpeace*-re vagy az *Amnesty International*-re. E fontos civil szervezetek nagymértékben befolyásolják a kormányok munkáját.

A civil szervezetek jelentőségét az adja, hogy olyan közösségi igényeket jelenítenek meg, amelyekre az állam és annak intézményei nem tudnak vagy nem is akarnak reagálni.³⁹

³⁷ Uo.65. o.

³⁸ Uo. 70. o.

³⁹ KÁKAI LÁSZLÓ: Pártok és civil szervezetek – közös gyökerek, eltérő fejlődési pályák. In S. Szabó Péter (szerk.): *Pécsi Politikai Tanulmányok II.* Pécs, 2005, Pécsi Tudományegyetem. 9.o. [http://publikon.hu/application/essay/154_1.pdf], letöltve 2010. június 11-én

A civil szervezetek, a pártokhoz viszonyítva más feladatokat töltenek be, ehhez nem identitás alapján csatlakoznak az egyének, hanem a személyes meggyőződésük a legfontosabb. A működésüket a belső demokrácia jellemzi, vagyis a tagok egyenlők egymás között. Ugyanakkor olyan célokat tűznek ki maguk elé, amik olyan problémákat jelenítenek meg, amikre sajátos megoldások alkalmasak. A civil társadalom és a politikai pártok alapvetően abban különböznek, hogy miként viszonyulnak a politika szférájához, ugyanis a civil társadalom nincs közvetlen kapcsolatban a hatalom gyakorlásával vagy megszerzésével.⁴⁰

A romániai civil társadalom egészen 1996-ig ellentétben állt az állammal és a politikai hatalommal. Ugyanakkor azt is fontos megjegyezni, hogy 1996-ig a civil szervezetek közelítettek a történelmi pártokhoz. Nem csoda mert maga a pártok is alakulóban, változásban voltak. A jelenlegi román civil társadalomra nagy befolyással voltak egyes külföldi szervezetek. Nem véletlenül, hiszen számos román kezdeményező csoport külföldről kapott anyagi segítséget és tanácsadást. A román civil társadalmat főként a társadalmon belül betöltött szerep foglalkoztatja, mintsem a szervezeti konszolidáció.⁴¹

A legtöbb román NGO arra koncentrál, hogy minél több projektet megvalósítson és minél több anyagi támogatásra tegyen szert. Romániában mondhatni szakmává vált a civilkedés, hiszen a civil szervezetek számos egyént bevonnak tevékenységeikbe. Számos önkéntes munka van a romániai civil szférában, amely vonzó a fiatalok számára, hiszen a legtöbbször kisebb mértékű anyagi juttatásban is részesülnek.

Röviden azt lehet elmondani a román civil szféráról, hogy az főként saját tevékenységeinek sikerével van elfoglalva, nem fektetvén akkora hangsúlyt magára a részvételi arányra. Munkájukba szakembereket vonnak be s ezért mondhatni egy szakmává alakult. S mivel egy szakosodott vállalkozáshoz hasonlít, önkéntesen felvállalja az állam néhány olyan feladatát, amelyben az nem teljesített jól.⁴² S bár a pártok egyértelműen nem állami szervezetek, mégis befolyásolják az állam ügyeinek intézését.

A rendszerváltás utáni időszakot követően Romániában öt alkalommal rendeztek parlamenti választásokat. A választásokat követően pedig szinte mindegyik jelenlegi parlamenti pártnak lehetősége nyílt kormányra kerülnie a különféle koalíciós megállapodásokat követően. Bár több mint 20 év telt el a rendszerváltás óta és az ország csatlakozott a NATO-hoz és az EU-hoz is, a román polgárok úgy vélik, hogy az ország nem

⁴⁰ SZÁSZ A[LPÁR] ZOLTÁN: Az RMDSZ szervezeti identitása (1989-2005) – alakváltozások és nemzetközi párhuzamok. In Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv, 2006*. Timișoara, 2007, Fundația DIASPORA – Editura Marineasa. 21. o.

⁴¹ IRINA BUJDER: Societatea civilă românească între performanță și participare publică. *Sfera Politicii*. NR. 144/2010, 21–25. o.

⁴² Uo. 25. o.

fejlődött megfelelően. Az emberek úgy gondolják, hogy a politikusok nem végzik megfelelően munkájukat. Az emberek kiábrándultságuk miatt nem vesznek részt a közügyek intézésében. Elfordultak a politikusoktól, a politikai pártoktól.

A válságirodalom szerint a jelenlegi politikai elit s ez által a pártok is válság időszakukat élik meg. Ezt a kijelentésemet több közvélemény-kutatás eredményeivel támasztom alá.⁴³ Főként két kérdésre koncentráltam. az első: *Ön szerint jó irányba halad az ország?* A második: *Meg van elégedve saját életével?* Azért választottam ezeket a kérdéseket, mert az adott válaszok mindig az ország aktuális gazdasági és szociális helyzete által van befolyásolva. Tulajdonképpen annak a mutatója, hogy az emberek meg vannak-e elégedve a pártok által pozícióba jutatott politikusok munkájával vagy sem. Úgy próbáltam kiválasztani a különböző évekből származó felméréseket, hogy azok lehetőleg a választásokat megelőző képet nyújtsák. Azért tartottam fontosnak, mert e két kérdés mutatja a polgárok elégedettségi szintjét, amely szerintem nagymértékben befolyásolja a választásokon való részvételt.

Ez után bemutatom azt, hogy az emberek mennyire bíztak a 90-es évek közepén az állam különböző intézményeiben azzal, hogy ez hogyan változott a 2000-es évek közepére.

Míg a végén ismertetem a Központi Választási Iroda adataira alapozva, hogy miként változott a választásokon való részvétel az első szabad választásoktól kezdődően egészen napjainkig.

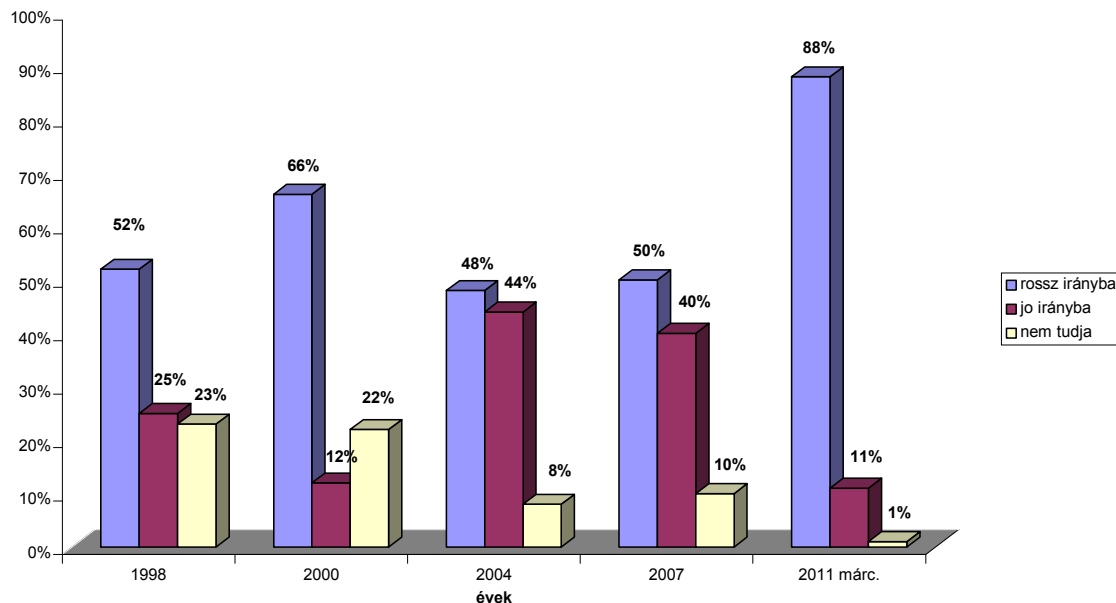
1. Táblázat: Ön szerint jó irányba halad az ország?

	Rossz irányba	Jó irányba	Nem tudja
1998	52%	25%	23%
2000	66%	12%	22%
2004	48%	44%	8%
2007	50%	40%	10%

⁴³ A felmérések eredményeire a romániai Soros Alapítvány honlapján találtam rá

1.Diagram: Elégedettségi mutató

Ön szerint jó irányba halad az ország?

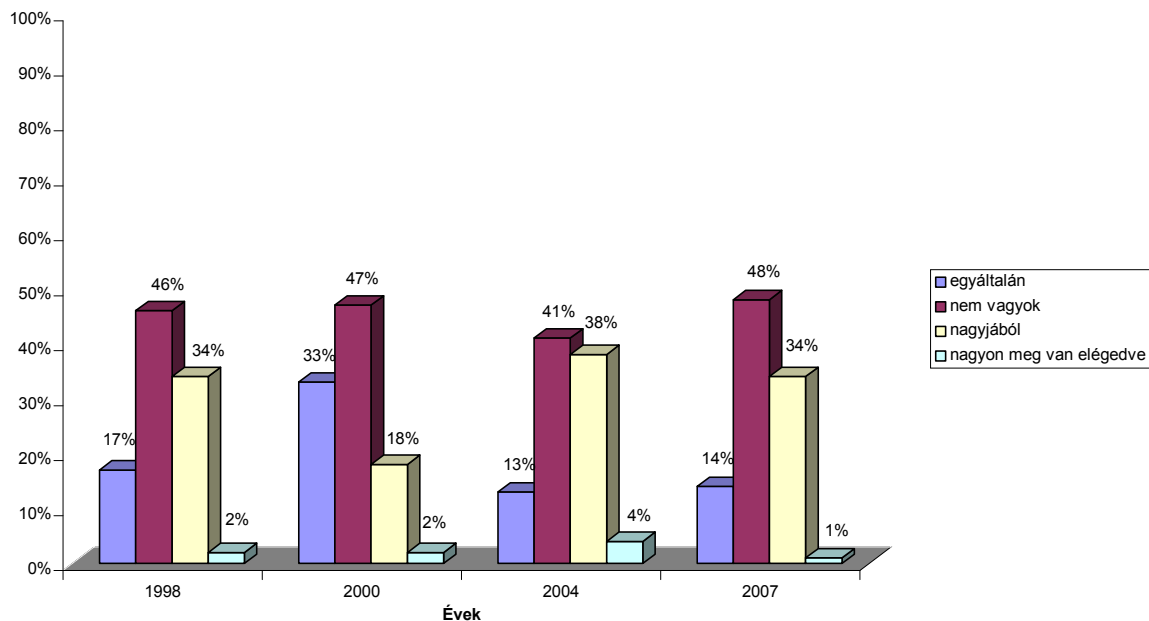

2. Táblázat. Meg van elégedve saját életével?

	Egyáltalán nem vagyok elégedett	Nem vagyok elégedett	Nagyjából elégedett vagyok	Nagyon elégedett vagyok
1998	17%	46%	34%	2%
2000	33%	47%	18%	2%
2004	13%	41%	38%	4%
2007	14%	48%	34%	1%

2. Diagram: Elégedettségi mutató 2.

Meg van elégedve saját életével?

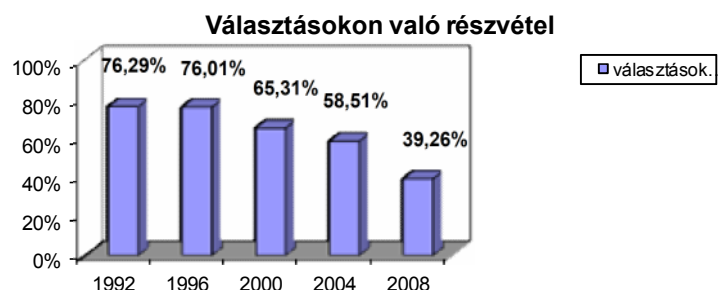
Amint látjuk az adatok szerint Románia rossz irányba halad, és az emberek nincsenek megelégedve életüknek jelenlegi helyzetével. E két tény alapján visszautalnák arra amit Ingelhart írásából kiemelttem. A polgárok személyes elégedettsége, kulcsfontosságú a demokratikus intézményrendszer fennmaradásában és fejlődésében. Megjegyzendő, hogy bár valóban fontos a polgárok személyes elégedettsége, ez nem alkalmazható egy az egyben minden ország estén így Romániára sem.

Az állam egyes intézményeibe vetett bizalom is csökkent az elmúlt évek során. Ezt leginkább a következő kérdés eredményeinek összehasonlításával lehet ismertetni: *Mennyire bízik ön..?* A válaszadóknak meg arra kellett válaszolniuk, hogy mennyire bíznak az egyik vagy másik intézményben. A válaszlehetőségek között szerepelt az egyház, a hadsereg, a rendőrség, a parlament és a kormány, sőt az újabb felmérésekben az NGOk is.

Egy 2000-ben és 2011-ben végzett felmérés eredményeit hasonlítom össze. A válaszadók 86%-a bízik az egyházban, 60%-a a hadseregben. Az érdekes most következik mert míg 2000-ben a válaszadók 43%-a bízott a rendőrségben, 13%-a a kormányban, 9%-a a Parlamentben és 8%-a a politikai pártokban, addig 2011-ben mind a négy intézménybe vetett bizalom aránya csökkent. Hiszen: a válaszadók 33%-a bízott a rendőrségben, 6%-a a kormányban, 5%-a a Parlamentben 5% míg 7%-a a politikai pártokban. Ezzel szemben 2004-ben teljesen más volt a helyzet. Bár csökkent a különböző intézményekbe vetett bizalom

mértéke akkor a gazdasági válságról, nemcsak hogy nem beszéltünk, nem is gondoltunk rá. Természetesen arra sem volt szüksége, hogy a kormány megszorító intézkedéseket vezessen be, mint 2010-ben. Így a parlamentben és politikai pártokban is sokkal inkább bíztak, mint a 2011-es felmérés adatai alapján. Megjegyzendő, hogy a 2011-es felmérés ideje alatt a választadókra nyilvánvalóan hatással volt a gazdasági recesszió. S ez a tény nagymértékben befolyásolta a kutatási eredményeket.

Az adatok által ismertett általános elégedetlenség és bizalmatlanság egyértelműen meglátszott a választásokon való részvétel arányán. A rendszerváltást követően a választásokon való részvétel csökkent, hiszen az emberek is úgy gondolták, hogy az ország rossz irányba halad. Az embereket már nem igazán érdekli a politika, ezt jól mutatja a következő diagram is.

Ez százalékokban jól látszik, azonban a csökkenés mértékéről akkor kapunk igazi képet, ha megnézzük az abszolút számokat. Pontosabban azt, hogy melyik választási ciklusban hány szavazati joggal rendelkező állampolgár volt, és ezek közül hányan éltek szavazati jogukkal.

3. Táblázat: A részvétel számokban

Választási év	Választási joggal rendelkezők	Szavazati jogukkal élő polgárok számbeli aránya	Százalékban kifejezve
1992	16 380 663	12 496 430	76,29%
1996	17 218 654	13 088 388	76,01%
2000	17 699 727	11 559 458	65,31%
2004	18 449 344	10 794 653	58,51%
2008	18 464 274	7 238 871	39,26%

Jól látható hogy bár 1992-ben több mint két millióval kevesebb szavazati joggal rendelkező állampolgára volt Romániának, mint 2008-ban, mégis 1992-ben ötmillió polgárral többen szavaztak. Megítélésemben e nettó számbéli különbségek azok, amelyeknek leginkább arra kellene készíteniük a politikai szereplőket, hogy javítsanak a civil társadalommal való kapcsolatukon.

4. Konklúziók

A modern korban tapasztalható fejlődéseket követően egy újabb evolúciós hullám árasztotta el a világot. S ezzel az emberiséget kormányzó intézményeknek is szembe kellett nézniük. Bár maguk a politikai pártok nem vezetnek egy adott országot mégis fontos szereplői a demokratikus kormányzati rendszereknek. Természetesen a politikai pártok mindig alkalmazkodtak koruk kihívásához, s ez nem történik másként a posztmodern világban sem. Más kérdés, az hogy ez az alkalmazkodás sikeresnek tekinthető-e vagy sem?

A XX. század végén bekövetkezett kulturális és társadalmi változásokat követően a politikai pártok és politikai osztály egy másfajta társadalomban találta magát. Egy olyanban ahol a különféle technológiák megjelenése következtében a hangsúly a fogyasztásra került. Sok addig fontosnak tűnő dolog, hirtelen értékét veszítette. Másként fogalmazva egy másfajta értékrend alakult ki a társadalomban, amely az önkifejezést hangsúlyozta. Ezeknek az értékeknek a világában az emberek toleránsabbak, előnyben részesítik a természetvédelmet és a kulturális problémákat, még akkor is, ha ezek ellentétben vannak a gazdasági biztonság növelésével. A hierarchikus, központilag kontrollált intézményeket kevésbé fogadják el. A világnézetbeli változásoknak köszönhetően, széles körben új társadalmi mozgalmak jelentkeztek. A fejlett társadalmakban a nemek közötti különbség elhalványul. Ugyanakkor ebben az értékeiben újraértelmeződött világban, a stabil politikai pártok egyre kevesebb szavazót tudnak mozgósítani.

Azonban a pártok mozgósító erejének csökkenése nemcsak a társadalmon belüli értékváltozásnak tulajdonítható. Hiszen van egy sor olyan tény, amely nem az értékekkel függ össze, hanem kizárólag a pártok működésével. Azzal, hogy a politikai pártok milyen igazgatási eszközöket alkalmaznak. Hiszen nem a társadalmon belüli értékváltozás felelős azért, hogy a politikai pártok elhanyagolják a tagságot, eltávolodnak a szavazóktól, működésük elbürokratizálódik, hogy csak a szavazatok és a hatalom megszerzésére koncentráljanak, illetve hogy a közpénzeket miként használják fel működésük során.

Ezeket a tényeket tapasztalván a társadalom eddig két típusú választ adott. Az egyik az volt, hogy a választásokon való részvétel jelentősen csökkent. Továbbá csökkent az állami intézményekben és a politikai pártokban vetett bizalom mértéke is. A második válasz az új típusú, civil szervezeteknek nevezett szereplők megjelenése volt. Figyelem itt nem arra, gondolok, hogy a civil társadalom az utóbbi évtizedekben született volna. Új típusú civil szervezetek alatt azt értem, hogy a már létező civil szervezetek egyes funkciói felerősödnek, párhuzamosan azzal, hogy a politikai pártok egyes funkciói háttérbe szorulnak. Így a civil szervezetek esetenként, másképp értelmezhetik betöltött szerepüket a társadalomban. Vagyis bizonyos kérdéseket illetően ma másként reagálnak, mint tették volna például tíz évvel ez előtt. Természetesen ez egyelőre pusztán feltételezés, mely bizonyításra vár. Sajnos jelen dolgozatomban arra nem volt mód, hogy fentebbi eszmefuttatásomat bizonyítani tudjam.

Ez Romániában sem történt másként hiszen, itthon is csökkent a választásokon való részvétel és a politikai pártokban vetett bizalom mértéke is. Ugyanakkor a civil szervezetek önként átvettek az államtól olyan feladatokat, amelyek teljesítésében az előbbi kudarcot vallott. S bár elsősorban nem a minél nagyobb tömegek megmozgatására koncentrálnak, mégis több embert képesek bevonniuk tevékenységeikbe, az önkéntes mozgalmak révén.

Úgy gondolom, hogy a politikai pártok és a politikai osztály válságidőszakukat élik, hiszen minden jel erre utal. S bár a civil szervezetek megerősödtek mégis nehezen képzelhető el az, hogy ezek átvennék a pártok szerepét. Számomra nehezen elképzelhető az, hogy például egy az emberi jogokért küzdő szervezet jelöltet állítana a választásokon. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a politikai pártoknak nem kell változtatniuk annak érdekében, hogy a civil társadalommal való viszonyuk javuljon. Véleményem szerint elsősorban két dolgot tehetnek: először is újból nagyobb figyelmet szentelnek a tagságnak és ciklikusságot vezetnek be a politikai osztály megújításának tekintetében, másodsor pedig az elbürokratizálódott működésüket egyszerűbbé teszik, s ugyanakkor lehetővé teszik, azt hogy a tagoknak befolyása legyen a döntéshozatalra.

Bibliográfia

BUJDER, IRINA: Societatea civilă românească între performanță și participare publică. *Sfera Politicii*, no. 144/2010, 21–25. o.

- CSIHA TÜNDE: civil társadalom elméleti- és fogalmi megközelítése. [sic!] *Debreceni Műszaki Közlemények*, IV. évf. (2009) 1–2. sz., 123–134. o.
[http://www.mfk.unideb.hu/userdir/dmk/docs/20091/09_1_12.pdf]
- DAVID LYON: *Postmodernitátelea*. Bucuresti, 1998, Editura DU Style.
- ENYEDI ZSOLT: Pártok és pártrendszerek a politikatudományban. In A. GERGELY ANDRÁS – BAYER JÓZSEF – KULCSÁR KÁLMÁN (szerk.): *A politikatudomány arcai. Tanulmányok*. Budapest, 1999, Akadémiai Kiadó.
- ENYEDI ZSOLT – KÖRÖSÉNYI ANDRÁS: *Pártok és pártrendszerek*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó. /Osiris tankönyvek./ 130–135. p.
- FRICZ TAMÁS: Mi lesz a pártokkal? A pártok válságjelenségei és esetleges funkcióváltása a XXI. Században. *Politikatudományi Szemle*, IX. évf. (2000) 1–2. sz., 213–242. p.
- INGLEHART, RONALD: Globalization and Postmodern Values. *Washington Quarterly*, vol. 23 (2000) no. 1., 215–228. p. [http://muse.jhu.edu/journals/washington_quarterly/v023/23.1inglehart.html]
- KÁKAI LÁSZLÓ 2005. Pártok és civil szervezetek – közös gyökerek, eltérő fejlődési pályák. In S. SZABÓ PÉTER (szerk.): *Pécsi Politikai Tanulmányok II.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem. 8-25. p. [http://publikon.hu/application/essay/154_1.pdf]
- KATZ, RICHARD S. – MAIR, PETER: A pártszervezet változó modelljei és a pártdemokrácia. *Politikatudományi Szemle*, X. évf. (2001) 3. sz., 131–156. p.
- KOOLE, RUUD: Cadre, Catch-all or Cartel? *Party Politics*, vol. 2 (1996) no. 4, 507–523. p.
- PIERRE BRÉCHON: *Partidele politice*. Cluj-Napoca, 2004, Editura Eikon.
- RADU, ALEXANDRU : Reforma partidelor. Cazurile PSD și PNL. *Sfera Politicii*, no. 145/2010, 64–72. o.
- SZÁSZ A[LPÁR] ZOLTÁN: A Romániai Magyar Demokrata Szövetség szervezeti identitása (1989-2005)- alakváltozások és nemzetközi párhuzamok. In Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv, 2006*. Timișoara, 2007, Fundația DIASPORA – Editura Marineasa. 11–50. o.
- *Pártok és pártrendszerek*. Kolozsvár, 2010, Egyetemi Könyvkiadó. 13–15. o. (előkészületben)
- SZARVAS LÁSZLÓ – TÓTH CSABA: Pártok és pártrendszerek. In GALLAI SÁNDOR – TÖRÖK GÁBOR (szerk.): *Politika és politikatudomány*. Budapest, 2003, Aula Kiadó.